

JORDI SUÏLS SUBIRÀ

LA DISTRIBUCIÓ D'*HAYER* I *SER* EN RIBAGORÇÀ. UNA APROXIMACIÓ*

0. INTRODUCCIÓ

En el que segueix vull oferir una aproximació a la distribució sintàctica dels verbs *ser* i *haver* en el seu ús com a auxiliars o com a nuclis de les perífrasis d'interpretació existencial (que anomenaré construccions existencials en endavant, denominació que vull fer equivaldre a la també habitual de construccions presentacionals). Assumeixo les afirmacions de Rigau (RIGAU, 1998), en el sentit que la continuïtat de la diversitat lingüística (i també intralingüística, en conseqüència) resulta essencial per a l'assoliment futur d'una millor comprensió de la facultat humana del llenguatge, atès que només mitjançant l'estudi d'aquella variació podrem conèixer què hi ha d'invariant en la gramàtica. La diversitat sintàctica reclama una atenció especial en aquest sentit, atès que compta amb una tradició més aviat dispersa pel que fa a recull i anàlisi de dades dialectals.

1. PRESENTACIÓ DEL CAS

L'esborrament de la distinció d'auxiliars que era pròpia del català medieval ha donat lloc a una sola forma, *haver*, en tot el domini tret

* Els continguts d'aquest article s'insereixen en el desenvolupament de dos projectes de recerca: el Projecte d'Estudi de Patrimoni Etnolingüístic de la Vall de Boí, en curs de redacció i amb finançament de l'Ajuntament de la Vall de Boí, desenvolupat a la UdL juntament amb Ramon Sistac; i el projecte HUM2004-05404-C02-01, sota direcció de Maria Teresa Turell (UPF). He d'agrair els comentaris rebuts de Ramon Sistac i de Javier Giralt, que em van ajudar a completar les dades empíriques. Molt especialment he d'agrair a Gemma Rigau que m'animés a redactar aquest text i en volgués valorar diferents versions.

del català septentrional i de casos puntuals en altres àrees. A aquesta afirmació general s'escau de fer-hi algunes precisions pel que fa concretament a l'àrea de l'alt ribagorçà i les àrees contigües, on en poca extensió geogràfica trobem diversos fets relacionats.

L'alt ribagorçà, en un primer cop d'ull a partir d'exemples obtinguts de l'oralitat (a l'esquerra de la barra a (1)), pren el verb *ser* com a auxiliar per a les formes de plusquamperfet i el verb *haver* per a la resta de temps perfectius:

- (1)
 - a. Ho era dut (degut) de sentir/ho ha dut de sentir
 - b. Era arribat a tinre hasta vint obrers/haig arribat a tinre hasta vint obrers
 - c. Aleshores, jo que telefono al qui els hi era venut/al qui els hi haig venut
 - d. Ja eren fet lo servei/ja han fet lo servei

Dit en termes més generals, l'imperfet del verb *haver* conflueix amb el del verb *ser*, la qual cosa es fa notar en construccions que no són de plusquamperfet, com la perífrasi existencial i el modal d'obligació amb verb en imperfet:

- (2)
 - a. Hi era molts cotxes/hi ha molts cotxes
 - b. Era de parlar molta estona/ha de parlar molta estona

Rigau (1998) remarca aquesta circumstància tot aportant exemples com *Tu eres de vindre més aviat per preparar-ho tot*, comparable a (2b), i constata la manca de concordança entre el participi i el subjecte en construccions com *Naltres ja ho érom vist*, comparable a (1d), la qual cosa indica que som davant un verb auxiliar i no pas un copulatiu.

Dit això, s'escau portar a anàlisi altres casos d'aparició de *ser* on esperaríem *haver*, fora de l'imperfet, i sempre en construccions existencials, com a (3):

- (3) Se no hi fos tanta gent, altra cosa seria

A l'apartat 5 proposaré un tractament explicatiu d'aquests casos.

En general, i a manera d'explicació en termes diacrònics, proposo la continuïtat entre els dominis occità i català pel que fa a la forma de l'au-

xiliar *haver* en imperfet, els resultats de l'analogia fonològica entre els imperfets d'*haver* i de *ser* tot donant lloc al que s'ha interpretat, en els antecedents bibliogràfics, com una distribució dels auxiliars *haver/ser* en base a criteris morfosintàctics, i finalment la infiltració de *ser* en la construcció existencial amb una considerable independència respecte al temps verbal expressat, tot donant lloc a una distribució de caràcter sintàctic. En definitiva, entenc que el conjunt es deixaria explicar com a resultat d'un procés que va des de la fonologia fins a la sintaxi, en dos fases successives, de morfologització la primera i de gramaticalització la segona. Entenc que aquesta proposta contrasta amb el que d'entrada sembla una explicació relativament simple: l'especialització de l'auxiliar *ser* en termes morfològics, un cop esborrat el criteri de distribució medieval.

La detallada descripció que dóna Alturo (ALTURO, 1995), en un treball centrat en la parla del Pont de Suert (capital administrativa de l'Alta Ribagorça), aporta dades altament interessants sobre l'aplicació de criteris morfosintàctics, o més específicament lexicosemàntics, en aquella distribució. Tanmateix, i com més endavant exposaré, la situació sociolingüística al Pont de Suert és prou específica i diferent de la de la resta del domini ribagorçà. Les dades que en deriven ens parlen de l'evolució recent i demogràficament delimitada del fenomen i no van ser obtingudes de cara a una explicació en termes dialectològics i històrics. Aquesta explicació encara resta pendent i voldria fer ací una primera contribució en aquest sentit.

Per a encarar-la, em centro en la descripció que, a banda el meu propi criteri com a parlant, se suporta empíricament en les dades orals obtingudes en entrevistes realitzades no només al Pont de Suert sinó també en diverses poblacions de les valls de Boí i de Noals-Castanesa. Aquestes dades s'adiuen amb el que es comenta a l'entorn dels exemples (1)-(3).

2. NOTA GEOLINGÜÍSTICA SOBRE ELS AUXILIARS EN RIBAGORÇÀ I EN LES ÀREES ADJACENTS

La distribució geogràfica pot ajudar a explicar aquestes formes en el que a primera vista, com ha estat afirmat més amunt, hauria estat un procés de substitució, en alt ribagorçà, d'un criteri sintàctic per un altre

de morfològic en l'alternança d'auxiliars. A (4) s'apunta un esquema de la distribució geogràfica, en imperfet d'indicatiu, de les formes dels auxiliars amb verbs inacusatius (*arribar*) i pròpiament intransitius (*parlar*), de la forma del verb *ser* en ús copulatiu, i de l'acabament propi dels verbs de la segona conjugació també en aquell temps verbal (exemplificat en el verb *saber*). En endavant faré referència més detallada a aquest desplegament de dades per tal de donar-hi una explicació de conjunt.

(4)

Àrea d'imperfet tipus <i>avèva</i>		Àrea d'imperfet tipus <i>aviá</i>
Gascó <i>èra</i> arribada <i>avèva</i> parlat <i>èra</i> eth prumèr <i>sabèva</i>		Llenguadocià <i>èra</i> arribada <i>aviá</i> parlat <i>èra</i> lo primièr <i>sabiá</i>
Benasquès (occ./or.) <i>eba</i> arribau <i>eba</i> parlau <i>yera / yebe</i> el primero <i>sabebe</i>	Alt ribagorçà <i>era</i> arribat <i>era</i> parlat <i>era</i> el primer <i>sabeva</i>	Pallarès <i>havia</i> arribat <i>havia</i> parlat <i>era</i> el primer <i>sabiava</i>
Baix Ribagorçà		
Occidental		Oriental
<i>haveva</i> arribat		<i>eva</i> arribat
<i>haveva</i> parlat		<i>eva</i> parlat
<i>eva</i> el primer		<i>eva</i> el primer ¹
<i>sabeva</i>		<i>sabeva</i>

1. Noto ací [ε], que tant pot remetre a una analogia en relació amb *fer* (*fèva-èva*) com a la continuïtat en relació amb un anterior *èra* coherent amb la història fonològica de les varietats del baix ribagorçà. En favor de la segona possibilitat tenim la coexistència d'*haveva* amb *èva* en algunes zones. Òbviament, les possibilitats no es redueixen a allò que apareix al quadre; una aproximació detallada la donen Sistac (SISTAC, 1993) sobre l'alta Llitera i Giralte (GIRALT, 1999) sobre el conjunt d'aquella co-

S'escau aclarir que el que anomeno ací baix ribagorçà oriental i occidental es basa en les zones que estableix Sistac (SISTAC, 1993): 1 i 2 (Peralta-Gavasa i Açaui-Calassanç respectivament) per a l'oriental, i 3 (Alins) per a l'occidental. Això és ja dins de la Llitera, al sud del que estrictament podem prendre com a Ribagorça; tanmateix, segueixo el criteri que aplica Sistac en anomenar aquests parlars «ribagorçà a l'alta Llitera» no havent-hi solució de continuïtat entre aquests i el que hi ha més al nord. Dos remarques són imprescindibles en aquest punt: en primer lloc, evidentment, cal demanar-se en quina mesura aquesta divisió s'allarga encara al sud i a l'est, atès que les formes de tipus *haveva*, (*h*)*èva* i *sabeva* abasten, com a mínim, fins a Sant Esteve de Llitera, i les formes de tipus *sabiva* (amb *havia* per a l'auxiliar i *èra* per al copulatiu) davallen fins al Torricó. En segon lloc, la llista resulta incompleta a falta de més informació, i demana una recerca específica: pel que trobem a les zones 1 i 2 de Sistac (SISTAC, 1993) i a les zones B i C de Giralt (GIRALT, 1999), Sant Esteve de Llitera va amb el que ací anomenem baix ribagorçà oriental,² però caldria fer, a banda una delimitació geolingüística exacta, una observació en detall de les subdivisions internes: en els etnotextos que aporta Giralt (GIRALT, 1999) a tall d'exemple, s'observa que a Sant Esteve de Llitera hi ha una distinció *ny'haveva un engavellador-s'hèva sacat la palla*, és a dir que el verb *haver* pot mostrar formes diferents d'imperfet segons si és un

marca. D'altra banda, aplico la notació fonètica a efectes de simplificació. Altrament, i seguint el criteri implícit en el treball de Giralt (GIRALT, 1999), entenc que caldria notar *hèva* per a l'auxiliar i *èva* per al copulatiu.

2. Més encara, es podria afirmar que, pel que ací interessa, les formes que podem anomenar ribagorçanes troben el seu límit meridional a Sant Esteve de Llitera, és a dir les tres zones estudiades per Sistac (SISTAC, 1993) més aquesta darrera població o, en termes de Giralt (GIRALT, 1999), les zones A, B i C. La resta de la Llitera (la que Giralt anomena zona D i que conforma una franja que va des d'Estopanyà fins a Tamarit-el Torricó) entraria en les característiques del que atribuïm al pallarès, tot i que en mesura variable segons els verbs. D'altra banda, el que identifico com a pallarès és també atribuïble a algunes àrees contigües cap a l'est (l'extensió oriental dins del domini català és apuntada per Veny (VENY, 1982: 99), tot afirmant que «arriba pel sud al nord de la Noguera (Àger) i per l'oest fins a Solsona (Peracamps)»). Cal anotar també la pervivència de formes en *-eva* per a verbs de la 2a conjugació en algunes zones occidentals de l'alt pallarès (COLL, 1991; SISTAC, 1998). Pel que fa a la possible pervivència de *-v-* a l'est de la Llitera, n'hi ha dades molt minses (vg. CARRERA, 2003 i 2005).

auxiliar o entra en construccions existencials, tot i que aquesta distinció no sembla ni de lluny sistemàtica (SISTAC, 1993: 204; Javier Giralt: comunicació personal). Aquest punt no és en absolut irrellevant per al que exposaré més endavant. Tampoc no ho és que, pel que sembla (Javier Giralt i Ramon Sistac: comunicació personal), en llocs prou meridionals com Castillonroi o Camporrells trobem usos del tipus *Ny'ere d'astí de la Ribera del Cinca*, és a dir amb *ser* substituïnt *haver* en imperfet d'indicatiu, i només en aquest temps verbal. Es fa evident, doncs, la necessitat de comptar amb més dades de camp.

Quin és, doncs, l'espai del que anomeno alt ribagorçà? D'entrada, les tres valls que conflueixen en el tram de Noguera Ribagorçana entre les Bordes i el Pont de Suert: la vall de Boí, la vall de Barravés, i la vall del Valiera, inclosa la plana de les Paül's fins al límit amb el benasquès (òbviament, també s'hi haurien d'incloure les valls adjacents de Viu-Erta-Malpàs, Gotarta-Igüerri, i Cirès-Buira-Betesà). Tanmateix, i pel que fa al cas que ens ocupa, és ben probable que calgués ampliar aquesta àrea Ribagorça avall fins a la línia del Montsec, i cap a l'oest incloent una part de la vall de l'Isàbena si no tota.

Ja fora del quadre, i per la banda meridional, les formes del tipus baix ribagorçà s'apliquen de manera general a l'aragonès.

Pel que fa a l'occità, algunes remarques són també de rigor: d'entrada, el contrast entre formes gascones i formes llenguadocianes de l'imperfet, que són amb distinció *-ava/-èva/-iva*³ en el primer (incloent la forma *avèva* per a l'auxiliar *aver*) i *-ava/-iá* (on *aver* dóna *aviá*) en el segon com en el model català general. D'altra banda, les formes gascones en *-v-* no arriben tan a l'est com les catalanes: Arièja i Coserans presenten *-ia* o *-iá* pròpies del llenguadocià,⁴ i això abasta

3. Majoritàriament pronunciades *-awa/-èwa/-iwa*, a banda les diverses variacions en la realització de *-a/*.

4. Les formes bearneses del tipus *prenè* han estat explicades com a escurçament de formes més antigues del tipus *prenèva* (amb *-a* pronunciada [ə], i grafiada *-e* en els textos antics). La isoglossa de les formes amb *-v-* segueix el marge esquerre de la Garona fins al nord de Tolosa, d'acord amb el traçat que proposa Allières (ALLIÈRES, 1971). En quedaria fora, doncs, el triangle d'«interferències» entre gascò i llenguadocià que descriu Bec (BEC, 1968), a banda un parell de punts a la Bigorra occidental (Arrens i Ferrières). Quant a la coincidència entre la xarxa hidrogràfica garonesa i la distribució d'aquest tret, cal dir que Allières (ALLIÈRES, 1971: fasc. 2, 286) en fa comentari i hi dóna referències addicionals.

també l'aranès, tret dels pobles més orientals del cap de la vall, al terç de Pujòlo, on el model és en *-ava/-eva/-iva* deixant de banda l'auxiliar, que presenta *avie*. En la varietat aranesa s'ha generalitzat l'ús d'un sol auxiliar *aver* amb casos anecdòtics i residuals de conservació d'èster que ja no responen a la distribució d'aplicació general en occità: en 1a pers. sing. del present d'indicatiu, com ara *sò arribat aué* o *te sò vist aué*; per a la possible pervivència de la distribució de tipus occità general a la part més septentrional de la vall no hi ha dades certes i, en qualsevol cas, en els textos aranesos més antics de què disposem, de primers del segle xx, no n'hi ha gran cosa (com a mínim no en l'obra de Jusèp Condò, un autor minuciós a l'hora de reflectir la parla local). Tret de la possible interpretació de les formes de Pujòlo com a testimonis d'una extensió antigament més àmplia dels imperfets en *-v-*, resulta difícil anar més enllà de la pura especulació sobre si aquestes s'estenien més a l'est de la Garona, per la plana ariegesa, en el passat.⁵ L'escassetesa (no l'absència, però) de mostres en els textos

5. Assumeixo, pel que fa a la distinció *-ava/-èva/-iva*, la proposta de Rohlf (ROHLF, 1970: 215) en el sentit que es tracta de la continuació de les formes etimològiques. Rohlf no ho fa directament explícit, però ho suggereix molt clarament en base a un principi de la lingüística areal comunament acceptat sobre la relació entre amplitud geogràfica d'un fenomen —si afecta o no extensions contigües importants de diversos dominis lingüístics— i origen d'aquest en una etapa protorromànica. Saura (SAURA, 2003: 222, n. 229) planteja un origen etimològic per a la distinció *-ava/-eva/-iva* i un altre de possiblement analògic tan sols per a les formes pallareses, en lloc d'explicar-les en base a un procés d'anivellament (*-ava/-eva/-iva > -ava/-iva*). Entenc que a favor d'això hi hauria el fet que les formes pallareses suggereixen una inserció de *-v-* un cop s'ha consumat el tancament *-ea > -ia*, mentre que, per la mateixa raó, la triple distinció no s' vindria gaire amb una pèrdua prèvia de *-B-* o, en tot cas, aquella (re)inserció hauria estat molt precoç. Atès que el criteri que aplica Rohlf només té una alternativa, en termes de propagació relativament tardana i d'ampli abast geogràfic, Allières (ALLIÈRES, 1971: fasc. 2, 288), en negar l'origen etimològic, ha de proposar que la inserció de bilabial podria haver estat difosa, del gascò a l'aragonès, per via dels desplaçaments transhumants... No deixa de ser digne d'atenció que, allà on es manté la triple distinció *-ava/-eva/-iva*, trobem també formes en *-eva* (o derivades) per a l'auxiliar *haber*, mentre allà on hi ha *-ava/-iva* trobem bàsicament *havia* amb l'excepció remarcable de l'alt aranès, amb triple distinció però, per al verb *aver*, imperfet *avia* tant auxiliar com existencial i predicatiu. Això darrer sembla contradir-se amb un origen analògic independent de *-ava/-iva* (o en tot cas caldria pensar que *haber* no s'hagués vist afectat per la inserció de bilabial) i afavoriria una explicació en termes de confluència cap a formes menys marcadament locals, de la qual cosa la implantació de la forma única *havia* (sense rastre de res semblant a *avève* ni *haviva* en aranès i en pallarès) en seria una mostra. Es pot remarcar encara

gascons antics no ens hi ajuda, però això mateix fa evident que s'hauria tractat de formes marcadament rústiques, o en tot cas freqüentment rebutjades en la llengua escrita,⁶ i aniria a favor de la hipòtesi d'una reculada enfront d'un model de base llenguadociana (i pensem en enclavaments socialment i políticament importants com ara Foix).

Per al benasquès, cal apuntar el contrast que es dona en l'imperfet del verb *ser* (forma *yera* en gran part del domini i forma *yeba* en les poblacions més orientals d'acord amb el que indica Saura (SAURA, 2003)).

En síntesi, i més enllà del lloc de partida comú quant a model de distribució d'auxiliars, que apuntaré tot seguit, el quadre suggereix una correspondència entre la distinció occidental-oriental (esquerra-dreta) occitana i un esquema similar, tot i que evidentment més complex, en les formes catalanes i benasqueses. El que es proposa és que les formes ribagorçanes s'insereixen en el model de tipus *yeba/eva* que trobem en benasquès i baix ribagorçà, que al seu torn responen al model d'alternança *-ava/-eva/-iva* coincident amb el gascó amb continuació cap a l'aragonès. Per al pallarès, les formes de l'auxiliar conflueixen amb el

que, en aranès, l'anivellament d'auxiliars s'ha produït independentment del manteniment del verb *aver* com a predicatiu, com a excepció al fet, que Pérez Saldanya (PÉREZ SALDANYA, 1998: 216-217) considera d'aplicació general, segons el qual la consolidació d'*haver* com a auxiliar únic va en consonància amb la pèrdua del caràcter predicatiu d'aquest verb; això no sembla incompatible amb interpretar que, en determinat moment, hi ha hagut un fort influx meridional que ha alterat les formes autòctones dels auxiliars i la seua distribució. En aquest punt, doncs, les dades pallareses i araneses se'ns farien coherents com a resultats d'un mateix procés d'influx sobre les formes locals.

6. L'evitació de les formes marcadament gascones en els escrits medievals es fa evident a partir de la pura observació. Una contribució sobre aquest punt es pot obtenir de Baldinger (BALDINGER, 1958), tot i que no tracta el tret que ens ocupa. Altra cosa és el relatiu prestigi que cobra el gascó en la pràctica literària dels segles XVI i XVII amb poetes com Garròs o Larada. Tanmateix, es tracta d'un fenomen estrictament literari i, doncs, implícitament elitista (BEC, 1988), i encara, un autor com Pey de Garròs, de Lectora (on actualment, com ben probablement també al segle XVI, trobaríem *-v-*) utilitza imperfets escurçats de tipus bearnès. Tot un altre cas és l'obra d'Arnaut de Salette, que es caracteritza per una clara finalitat proselitista i que s'insereix en el moment àlgid de l'oficialitat protestant a la cort d'Ortès: la traducció dels salms (SALETTE, 1583) no mostra, com potser esperaríem d'acord amb l'origen geogràfic de l'autor, imperfets del tipus bearnès, sinó formes com ara: *de plus en plus s'envielhivan mos òs* (XXXII, 3); *tu ma vista ubèrta tièvas/e de mos dus uelhs retièvas/los perpets...* (LXXVII, 3). Una panoràmica històrica de les pràctiques escrites en occità es pot trobar a l'obra de Boyer i Gardy (BOYER & GARDY, 2001).

català general que, com he dit, troba per a aquest punt la seua correspondència en el llenguadocià, tot i que en aquell dialecte sobreviu encara, en part, la distinció de tipus gascó-aragonès per a l'imperfet de la resta de verbs. El conjunt mostraria ací una possible continuïtat en domini català, en la separació que delimita el nord-occidental, del feix d'isoglosses que separen gascó i llenguadocià en domini occità, amb els decalatges que deriven de dinàmiques secularment diferenciades. Sense oblidar els comentaris anteriors (vg. nota 5), resta sense resoldre, en termes diacrònics, amb qui va el pallarès en aquest panorama.

3. ALGUNES REFERÈNCIES EN DIALECTOLOGIA I GRAMÀTICA HISTÒRICA

En el català medieval hi havia una distribució d'auxiliars similar a la de l'occità, i la trobem encara en el català septentrional, amb alguna extensió a verbs transitius, si més no en primera persona, si hem de jutjar pels exemples aportats per Veny (VENY, 1982: 51): «el verb *sere* s'usa sovint com a auxiliar en el pretèrit perfet dels verbs de moviment i altres intransitius: *som vingut*, he vingut, *s'és tallat un dit*, s'ha tallat un dit, *sum vist el peirer*, he vist el paleta. (...) És utilitzable a totes les persones, ço que contrasta amb la restricció que, en aquest respecte, practica el septentrional de transició». El mateix Veny (1982: 94) apunta que la conservació d'aquest tret en mallorquí i menorquí (*som anat*, *ets vengut*) és un tret «rústic» a ulls dels parlants. En aquesta línia, Rigau (RIGAU, 1998) aporta el cas dels parlars rurals del Pla de l'Estany, on el verb *ser* apareix en la primera i segona persones del singular del pretèrit indefinit (*ho sóc vist*; *ets set tu?*; *sóc arribat tard*).

Com sabem, en el català medieval la selecció d'auxiliars depèn del tipus de verb o, més pròpiament, de la xarxa temàtica que el verb desplega (RAMOS, 2004, per a una síntesi dels diversos contextos). En particular, si el subjecte rep el paper temàtic TEMA, l'auxiliar seleccionat és *ser*, com ara en verbs pronominals (*se fou gitat*; però potser cal considerar apart el cas dels pronominals amb comportament transitiu: *levaren li huyt sous que portave en un drap ligats que s'avie mesos entre la carn e la camisa* (FARRENY, 2004: 318)), en inacusatiu, també amb la

intermediació d'un modal *poder, saber, voler o haver de* (lo comte ermità era pujat en l'alta muntanya —*Tirant*, VI—; són haguts d'anar en lo regne de Líbia —*Tirant*, CCXXXIX—), i amb els verbs *ser, estar* i *romandre* (no és en memòria de gents tan cruel batalla ésser estada com és aquesta —*Tirant*, CLIX—). Aquesta és també, a grans trets, la distribució en occità, tant en la llengua antiga com en l'actual (*ser* com a auxiliar de si mateix, dels verbs inacusatius i dels pronominals intransitius, com ara en exemples del gascó actual de Romieu i Bianchi (ROMIEU & BIANCHI, 2005: 244-245): *son estats malauts* —han estat malalts—; *qu'èra dejà arribat* —ja havia arribat—; *los mainats se son pelejats* —els nens s'han barallat—; *aver* com a auxiliar dels transitius, incloent si són pronominals, i intransitius no inacusatius: *n'avè pas barrat la pòrta* —no havia pas tancat la porta—; *que s'a venut l'apartament tà's crompar un ostau* —s'ha venut l'apartament per a comprar-se una casa—; *son las pr'amor qu'an caminat tot lo dia* —estan cansats perquè han caminat tot el dia—).

Pérez Saldanya (PÉREZ SALDANYA, 1998: 216) apunta que la pèrdua de la distinció d'auxiliars es manifesta ja en època medieval; una aproximació a la situació en aquell període i una proposta sobre alguns factors interns en la pèrdua de la distinció ens l'ofereix Ramos (RAMOS, 2004), on també s'aporta exemples d'alteració del model anteriors al segle XV. El resultat és que, tret del septentrional, en català actual l'auxiliar no té cap implicació en el significat del verb i designa simplement l'aspecte perfectiu de l'acció; per això amb un sol auxiliar n'hi ha prou. Les dades que he descrit en la introducció convidarien a dir que el que tenim en ribagorçà és una versió particular de la pèrdua de relació entre l'assignació de papers per part del verb i la selecció d'auxiliar: *ser* hauria quedat reduït a la morfologia de pretèrit plusquamperfet, de manera semblant a com en altres àrees del domini ha quedat restringit a la primera persona del pretèrit indefinit, independentment del tipus de verb.

En romanès, similarment, on es pot considerar que l'auxiliar únic és *a avea*, hi ha exemples de tria d'auxiliar *a fi* per a determinats temps perfectius (IORDAN & MANOLIU, 1972, I: 326):

- (5) a. Voi fi citit (*fut. perf.*: 'hauré llegit')
- b. Am fost citit (*pret. plusqu.*: 'havia llegit')

Aparentment, el pretèrit plusquamperfet tindria alguna cosa de particular en termes semàntics, en relació amb altres temps verbals, que hauria incidit en el procés d'esborrament de l'antiga selecció d'auxiliars. És a partir d'aquest supòsit que es formula la hipòtesi d'Alturo (ALTURO, 1995) que a l'apartat 3 comentaré breument.

Pel que fa a les construccions existencials, Ramos (RAMOS, 2002a) sintetitza les aportacions que l'han precedit, incloent referències de caire diacrònic: si bé l'ús d'*haver-hi* s'ha generalitzat, també amb SN +def i fins i tot amb noms propis (tipus *hi ha la Carme* en lloc de *hi és la Carme*), fins al segle XVIII hauria persistit la diferenciació clara entre ús de *ser-hi* i *haver-hi* segons si introduïen SN +def o -def. Aquest és el model que cal atribuir al ribagorçà (vg. l'apartat 5 i concretament la nota 13 per a altres detalls).

S'escau avançar que, per a certs aspectes, les construccions existencials es poden tractar juntament amb la qüestió de la selecció d'auxiliar i amb el comportament dels verbs inacusatius (i també el conjunt dels intransitius sota certes condicions: vg. nota 14). En termes diacrònics, la pèrdua de la distinció d'auxiliars esborra només parcialment la distinció lexicosemàntica medieval: els condicionaments que en la llengua antiga donaven lloc a la selecció de *ser* com a auxiliar, a grans trets, són els que en la llengua actual (per al dialecte que ens ocupa) donen lloc a la distinció entre concordança o no concordança en nombre amb el SN prominent, segons si aquest és, respectivament, +definit o -definit (*arriba molts cotxes/han arribat els nostres parents; se n'ha mort molts/s'han mort tots; se n'ha perdut tres/s'han perdut els senyals*); aquests condicionaments tenen a veure amb l'estructura argumental que el verb desplaça i amb el cas que rep el SN (bé partitiu, bé nominatiu)⁷

7. Notem que, en occità, podem trobar el model català medieval encara vigent per als inacusatius, tal com es pot veure en alguns exemples gascons:

- (1) (eth) qu'ei arribat/que'n son arribats, de toristas
[(ell) ha arribat/n'ha arribat, de turistes]
- (2) Qu'arriban (eras)/que n'arriba, d'autos
[arriben (elles)/n'arriba, de cotxes]
- (3) Qu'i son los professors/que i a autos/que n'i a, d'estudiants
[hi són els professors/hi ha cotxes/n'hi ha, d'estudiants]

(vg. RIGAU, 1991). Aquest comportament és paral·lel al que trobem, en la selecció *haver/ser*, per a la construcció existencial (*hi ha cotxes/hi són els cotxes*); i, concretament en alt ribagorçà, es manifesta també en la selecció \pm concordança en nombre, amb la sola opció de *ser*, quan el temps verbal és imperfet d'indicatiu (*hi era cotxes/hi eren els cotxes*). A l'apartat 5 aportaré dades addicionals sobre aquest darrer punt.

4. LA VARIACIÓ AL PONT DE SUERT I L'EXPLICACIÓ LEXICOSEMÀNTICA

L'anàlisi més extensa sobre l'ús de l'auxiliar *ser* en ribagorçà és la contribució d'Alturo (ALTURO, 1995). Alturo troba, en el català del Pont de Suert, una certa variació en l'ús dels auxiliars *haver* i *ser* en el plusquamperfet, i mira de donar-hi una explicació a partir de l'ordenació dels casos d'aparició d'un o altre, que suggereix una distribució en part lexicosemàntica. En concret, en els verbs que designen accions no cícliques, se selecciona auxiliar *haver* o *ser* segons si l'acció designada té caràcter [+anterior] o [-anterior] respectivament (s'entén que una acció cíclica és aquella que es presenta implícitament com un procés amb inici i acabament, mentre que les no cícliques es presenten com a continuades sense un moment d'inici i d'acabament definits; l'anterioritat s'estableix en relació amb el temps de referència del discurs). Així, a (6a), l'acció designada per *havien treballat*, amb caràcter no cíclic, seria anterior al temps de referència que ve marcat per *hi ha-*

A (1) l'auxiliar és invariablement *estar*, però amb assignació de partitiu quan el SN és -def; a (2) es pot veure com el verb inacusatiu mostra manca de concordança amb el SN -def; i a (3) es pot veure com, amb SN +def, el verb seleccionat en la construcció existencial és *estar*, mentre que amb SN -def és *aver-i*, que assigna cas partitiu. Pel que fa a la concordança dels inacusatius en català nord-occidental, remetem a les dades que presenta Rigau (RIGAU, 1991) i als seus precedents en Solà (SOLÀ, 1973 i 1987). (Per a l'abast geogràfic del fenomen: ALONSO & SUÏLS, 1998) En essència, en nord-occidental trobem el mateix resultat que en occità per als exemples (2) i (3). Quant a (1), tal com mostra la traducció, l'auxiliar *haver* dóna lloc a manca de concordança en els temps compostos. En aranès hi ha el mateix funcionament, com a resultat de la generalització, allà, d'*haver* com a únic auxiliar (*eth a arribat/n'a arribat, de toristes*).

via uns capatassos, mentre que a (6b) *era treballat* se situa en el mateix «moment» delimitat per *anavan*:

- (6) a. hi havia uns capatassos allí... Eren tots ateos, d'estos que no... Però havien treballat per allí la vora de Llavorsí. Per allà feven carreteres. Eren de Barcelona.
- b. allavons tot ho era de cargar a base d'animals, perquè si anavan a comprar vi, en bots; si anavan a portar patatas, en sacs... I després a casa, que també era prou treballat. Les vegades que vam estar a Cirès també va treballar prou.

Alturo valida la hipòtesi de ciclicitat-anterioritat, però constata que, al mateix temps, els factors socials (edat, situació socioprofessional, i altres) incideixen en el sentit que, ras i curt, els grups de població més sensibles al català normatiu utilitzen en més percentatge l'auxiliar *haver* en el plusquamperfet. D'altra banda, hi ha un grup d'informants per als quals s'afirma que només utilitzen l'auxiliar *ser*, cosa aparentment contradictòria amb la formulació d'hipòtesis que pressuposen que el funcionament implica triar entre un o altre auxiliar. Cal dir que el treball d'Alturo (ALTURO, 1995) se centra en el ribagorçà parlat al Pont de Suert, la qual cosa, ateses les característiques sociodemogràfiques del lloc, du a explicar la variació a partir de factors sociolingüístics que menen a una substitució de formes autòctones per formes normatives. Llavors no sembla desenaonat pensar que, en determinada fase del canvi, podria haver-se establert una variació distribuïda d'acord amb factors estructurals.

En conseqüència, atès que s'hi descriu una situació de contacte entre varietats (varietat presa per normativa enfront de varietat local) i de canvi lingüístic en curs, entenc que és arriscat interpretar la descripció que dona Alturo (ALTURO, 1995) com a representativa d'allò que és el ribagorçà si pretenem prendre els fets en termes que vagin més enllà de la història recent. Ramos (RAMOS, 2002) pren en aquest darrer sentit l'alternança d'auxiliars *haver/ser* ribagorçana, i la interpreta en termes lexicosemàntics, tot i que en un esquema prou més acostat a la distribució medieval que no pas a la que reporten els exemples de (6); això s'explica perquè es pren l'alternança d'auxiliars en el plusquamperfet com a punt de partida, i s'entén que aquella al-

ternança s'ha vist alterada quant als criteris de distribució tot donant lloc al que trobem al treball d'Alturo (ALTURO, 1995): d'una distribució d'acord amb l'esquema medieval a una altra d'acord amb criteris de ciclicitat-anterioritat. En realitat, l'existència en ribagorçà de dos auxiliars en el plusquamperfet no és altra cosa que un punt d'arribada, o de transició, en el procés actual de canvi, i el punt de partida en aquest procés és la presència de *ser* com a únic auxiliar.⁸

5. UNA EXPLICACIÓ PER AL RIBAGORÇÀ

Una primera observació de l'alt ribagorçà fora del context semiurbà del Pont de Suert ens permet adonar-nos que l'ús dels temps perfectius, sense entrar en anàlisis estadístiques, tendeix a presentar auxiliar *ser* en qualsevol context on esperàriem imperfect d'*haber*, independentment del caràcter cíclic o anterioritat de l'acció, tal com mostren els exemples donats a (1) i (2) reproduïts ací:

- (7)
- a. Ho era dut (degut) de sentir
 - b. Era arribat a tinre hasta vint obrers
 - c. Aleshores, jo que telefono al qui els hi era venut
 - d. Ja eren fet lo servei
 - e. Hi era molts cotxes
 - f. Era de parlar molta estona

Cal explicar això comptant amb les varietats adjacents que apareixen a (4), especialment el benasquès i el baix ribagorçà. En benasquès, una varietat molt propera al ribagorçà (de fet, dins el contínuum que enllaça català i aragonès el podem considerar un ribagorçà de transició), l'esborrament de la distinció d'auxiliars també s'ha produït a favor d'*haber*. El resultat és aquest pel que fa al plusquamperfet:

8. De tota manera, no podem deixar de remarcar el que Ramos (RAMOS, 2002) apunta: les circumstàncies són prou diferents a la Ribagorça d'administració catalana i a la d'administració aragonesa. En aquesta darrera, les formes autòctones no es veuen tan obertament encarades a una varietat de prestigi de la mateixa llengua, i la situació sociodemogràfica en conjunt és prou diferent. Això, previsiblement, propiciarà un manteniment més sòlid, a la banda aragonesa, de la distribució d'auxiliars tal com la descriu en la introducció.

- (8) Ell eba arribau de maitino

Ací *haver* (*abé* en els exemples, d'acord amb l'ortografia que hi aplica Saura (SAURA, 2003)) té una forma que cal explicar històricament per un escurçament *habeba* > *eba*,⁹ i en aquest punt hi ha una clara coincidència amb les varietats meridionals del ribagorçà: aquesta forma *eba* respon al manteniment de la distinció en les terminacions d'imperfet *-abal/-eba/-iba*, que ha afectat també l'imperfet del verb *ser* en la part oriental del territori benasquès (9b) i, com veurem, en el baix ribagorçà; en resulta el contrast amb el centre de la vall (9a) que mostrem:

- (9) a. Yera el primèro que eba arribau
b. Yeba el primèro que eba arribau

És imaginable una analogia en sentit invers, que hauria donat una frase hipotètica com (10), on *yera* és imperfet del verb *ser* i *era* és imperfet del verb *haver*:

- (10) *Ell yera el primèro que era arribau*

És clar que un resultat com aquest trenca la coherència de les terminacions pròpies d'imperfet. Com a circumstància rellevant, les formes del verb *ser* presenten diftongació en benasquès: ERAT > *yera*. En canvi, allà on les formes d'imperfet de *ser* no han diftongat, s'arriba a una identitat completa entre els verbs *ser* i *haver* en imperfet a través de l'analogia del segon sobre el primer. És el resultat que trobem en baix ribagorçà:

- (11) *Ell èra el primer que eva arribat* > ell èva el primer que èva arribat

9. S'escau assenyalar que aquest escurçament s'ha donat també en l'imperfet de subjuntiu, que en benasquès, en alt ribagorçà i en baix ribagorçà presenta, respectivament: *esa/ese eses ese esan/esam/esen esets esen* (a partir de SAURA, 2003: 239), *hes/hessa hesses hes héssom héssou hessen*, [*'ese 'eses 'es(e) 'esem 'eseθ 'esen*] (a partir de SISTAC, 1993: 205). Per al ribagorçà, probablement hauriem de grafiar amb *h-* les formes d'imperfet del verb *haver*, com ara seria *hera vingut*, però les mantinc sense *h-* atès que el que plantejo ací és tot just una hipòtesi.

És probablement aquesta identitat de formes en el resultat final el que justament hauria propiciat una analogia a la inversa, del verb *ser* sobre el verb *haver*, que explicaria el que tenim en alt ribagorçà:

- (12) *Ell era el primer que eva arribat* > ell era el primer que era arribat¹⁰

Tenim, doncs, en l'àrea que comprèn benasquès i ribagorçà, cinc solucions diferents per a l'imperfet d'*haver* i *ser* que mostrem en una taula-resum:

(13)

	Zona 1	Zona 2	Zona 3	Zona 4	Zona 5
HAYER	<i>eba</i>	<i>eba</i>	<i>haveva/èva</i>	<i>èva</i>	<i>era</i>
SER	<i>yera</i>	<i>yeba</i>	<i>èva</i>	<i>èva</i>	<i>era</i>

A (13), la zona 1 fa referència a gairebé tota la vall de Benasc excepte l'àrea formada pels sis punts orientals benasquesos propers a la capçalera de la vall de l'Isàbena, el més important dels quals és la població de Sant Feliu de Veri (aquestes dos zones les establím en base a la delimitació que fa Saura (SAURA, 2003)), i que formarien la zona 2; la zona 3 correspon al baix ribagorçà occidental, la zona 4 al baix ribagorçà oriental, i la zona 5 correspon a l'alt ribagorçà.

6. DE LA MORFOLOGIA A LA SINTAXI: LES CONSTRUCCIONS EXISTENCIALS

En la introducció s'ha mostrat com l'ús de *ser* al lloc d'*haver* en alt ribagorçà abasta contextos que no corresponen a l'auxiliar del plusquamperfet sinó que, en general, s'estén a qualsevol cas on esperaríem un *haver* en imperfet d'indicatiu. Es tracta singularment

10. En alt ribagorçà no es dona l'evolució ARIU > er, amb l'analogia en ERAT > era, que trobem més al sud.

de les construccions deòntiques amb *haver de* i existencials amb *haver-hi*:

- (14) a. Era de fer altres coses
b. Hi era molta canalla

Fins ací, i si entenem, tal com he exposat, que aquest *era* s'explica diacrònicament en base a l'analogia, no tenim res de nou atès que ens movem encara en el pla morfològic: *era* no seria altra cosa que la forma d'imperfet del verb *haver*. Però la distribució de *ser*, allà on en la resta del català trobem *haver*, va més enllà de l'imperfet i s'estén opcionalment a altres temps verbals en el context sintàctic de la construcció existencial (16), no pas en la construcció deòntica (15):

- (15) a. *Se fos de fer tantes coses, malament rai
b. S'hagués de fer tantes coses, malament rai
c. S'hes de fer tantes coses, malament rai
- (16) a. Se hi fos tanta canalla, calria més pati¹¹
b. Se hi hagués tanta canalla, calria més pati
c. *Se hi hes tanta canalla, calria més pati

A (15a) es fa evident que *ser* no accepta altre temps verbal que l'imperfet d'indicatiu; l'imperfet de subjuntiu ha de ser expressat mitjançant *haver*, en general sota la forma escurçada que transcriu, a (15c), per *hes* (< *hagués* o *havés* (vg. nota 8)). Per contra, a (16a) es mostra que la construcció existencial accepta el verb *ser* en imperfect de subjuntiu. (15b) i (16b) mostren que les mateixes oracions es poden construir, tot i que infreqüentment, amb *hagués*, però entenc que és significatiu que no puga aparèixer la forma escurçada a (16c), la qual cosa fa pensar que aquell *hagués* no és autòcton en origen i, tanmateix, és comunament acceptat pel fet de remetre al català general.

11. Que aquest verb *ser* no és copulatiu es veu també en el fet que no presenta les restriccions que hi serien pròpies i, per contra, mostra les mateixes possibilitats que *haver* en predicats existencials. Per exemple, admet la coaparició amb un partitiu (*n'hi serà molts, de nens*), cosa que no admet un copulatiu (**en són simpàtics, de nens*). Coincideix, doncs, amb *haver-hi* en termes sintàctics.

És a dir que, un cop dins de la construcció existencial, el verb *ser* deixa d'estar sotmès a la restricció morfològica que només l'admet en imperfet d'indicatiu (ja siga com a auxiliar del plusquamperfet, ja siga com a modal en *haver de*). Altrament dit, un cop arribats a les construccions existencials deixem de tindre el que proposàvem com a al·lomorfe d'*haver* i ens trobem, tot i que opcionalment i amb les restriccions que descriuré, davant un funcionament independent com a verb *ser*.

Som ara, doncs, en el pla de la sintaxi, i que aquest *ser* actua com a verb i ja no com a auxiliar es mostra en el cas que inserim un modal en la construcció existencial o un auxiliar en la perífrasi deòntica, tot donant lloc al contrast entre les oracions de (17) i les de (18) respectivament:

- (17) Al rebost, hi era (de ser) deu o dotze cebes
Al rebost, hi podria ser cebes se n'hesses comprat
- (18) Hi era d'haver anat
*Hi era de ser anat

On *haver anat* forma un sol verb amb *haver* com a auxiliar i *anar* com a verb predicatiu, mentre que, a *hi era de ser*, *ser* és part del complex, i concretament el nucli, cosa que vull mostrar en la comparació dels dos esquemes (19a i b), corresponents a (17a) i (18a) respectivament:

- (19) a. [_{sv}[_{pron} hi] [_{modal}[_v era] [_p de]] [_v ser]]
b. [_{sv}[_{pron} hi] [_{modal}[_v era] [_p de]] [_v [_{aux} haver] [_v anat]]]

Encara, quan inserim un auxiliar en una perífrasi modal amb predicat existencial com la de (19a), aquest és *haver* de tota manera:

- (20) Hi era d'haver estat deu o dotze cebes

A l'hora d'explicar què propicia aquesta expansió de les formes en *ser-hi* més enllà del plusquamperfet, al meu entendre, cal tindre present que els SNs determinats demanen aquest verb invariablement, cosa no pas estranya fora del ribagorçà, com a mínim fins a època relativament recent (de tal manera que hi ha, o hi havia, possibilitat de coincidència

entre ribagorçà (rib) i, com a mínim, la resta del català nord-occidental (gen), en construccions existencials amb SN +def (21a), i solucions necessàriament diferents quan aquest SN és -def (21b):

- (21) a. Encara hi són (rib/gen) // hi han de ser aquelles cebes, al rebost (rib/gen)
 b. Encara hi ha (rib/gen) // hi ha d'haver (rib/gen) // hi ha de ser cebes (rib)

És cert que la forma *hi ha aquelles cebes* és possiblement la més comuna en català nord-occidental, però l'important ací, entenc, és que aquesta solució no hi exclou *hi són aquelles cebes* (encara menys si remetem a fases anteriors de la llengua);¹² en ribagorçà estricta la primera no seria admesa i en canvi sí la segona. Aquesta exigència d'aparició de *ser* quan el SN és +def, òbviament, és un fet exclusiu de la construcció existencial, i penso que ha d'haver estat un factor clau en l'expansió de *ser* més enllà de l'imperfet d'*haver*, atès que en ribagorçà la imbricació entre més o menys determinació del SN i selecció *ser/haver* implica al mateix temps un contrast entre concordança (amb SN +def) i no concordança (amb SN -def) que es manté com a tal en imperfet d'indicatiu, quan l'únic auxiliar és *ser*.¹³ L'anomenat efecte de definitud, en ribagorçà, es manifesta doncs de maneres diferents segons els temps verbals. Interessa ara mostrar el contrast entre el present i l'imperfet d'indicatiu: en una gradació com la que estableix Ramos (RAMOS, 1998) per a «mesurar», en català, l'efecte de definitud (hi remeto també per als antecedents d'aquest terme en la bibliografia), i que aplico ací breument a l'alt ribagorçà, el primer d'aquells temps verbals exigeix alternança *ser/haver* en funció de si el SN és ±def, i el segon, en canvi, només admet *ser* i fa el contrast exclusivament a través de la presència o absència de concordança; és rellevant, però, que

12. A l'apartat 3 descriu la distinció *haver/ser* en construccions existencials, en ribagorçà, com a continuació del model d'ús general en català medieval.

13. En ribagorçà no es dona el cas que Solà (SOLÀ, 1994: ap. 7.2; 1999: ap. 16) entén com a ultracorrecció a partir d'usos d'*estar* calcats del castellà. Les oracions del tipus *Que hi é Maria?* o *Hi é Maria?*, sense focalització sobre el verb en l'entonació, no es poden atribuir a un fenomen de calc sintàctic en aquest dialecte. Per a l'aranès, se sol prescriure l'ús d'*èster* en oracions com ara *I é Maria?*

el canvi entre auxiliars i el canvi entre concordança i no concordança es produeixen en el mateix punt de l'escala:

- (22)
- a. En aquella casa hi som ella, tu i jo
 - b. *En aquella casa hi é ella, tu i jo
 - c. *En aquella casa hi ha ella, tu i jo

 - d. En aquella casa hi som tots
 - e. *En aquella casa hi era tots
 - f. *En aquella casa hi havia tots

 - g. En aquella casa hi són Eulàlia i Nicolau
 - h. *En aquella casa hi é Eulàlia i Nicolau
 - i. *En aquella casa hi ha Eulàlia i Nicolau

 - j. En aquella casa hi són tots es vostres llibres
 - k. *En aquella casa hi é tots es vostres llibres
 - l. *En aquella casa hi ha tots es vostres llibres

 - m. *En aquella casa hi són unes dones
 - n. *En aquella casa hi é unes dones
 - o. En aquella casa hi ha unes dones

 - p. *En aquella casa hi é molta tranquil·litat
 - q. En aquella casa hi ha molta tranquil·litat
- (23)
- a. En aquella casa hi érom ella, tu i jo
 - b. *En aquella casa hi era ella, tu i jo
 - c. *En aquella casa hi havia ella, tu i jo

 - d. En aquella casa hi érom tots
 - e. *En aquella casa hi era tots
 - f. *En aquella casa hi havia tots

 - g. En aquella casa hi eren Eulàlia i Nicolau
 - h. *En aquella casa hi era Eulàlia i Nicolau
 - i. *En aquella casa hi havia Eulàlia i Nicolau

 - j. En aquella casa hi eren tots es vostres llibres
 - k. *En aquella casa hi era tots es vostres llibres
 - l. *En aquella casa hi havia tots es vostres llibres

- m. *En aquella casa hi eren unes dones
- n. En aquella casa hi era unes dones
- o. *En aquella casa hi havia unes dones

- p. En aquella casa hi era molta tranquil·litat
- q. *En aquella casa hi havia molta tranquil·litat

És a dir, independentment de si es tracta d'un nom animat o inanimat, si és +definit el SN exigeix verb *ser* amb concordança tant en present d'indicatiu com en imperfet d'indicatiu (exemples fins a l.); i si és –definit exigeix verb *haver* sense concordança en present i verb *ser* sense concordança en imperfet (exemples a partir de m.).

Sembla rellevant ací remarcar que aquest és el mateix criteri d'aplicació en la concordança dels verbs inacusatius: en funció de les condicions quant a definitud o indefinitud del SN, es dóna concordança entre aquest i el verb, o no (24 i 25).¹⁴ Semblantment, en les construccions existencials la distinció és assumida per Flexió, és a dir la concordança del verb (26):

- (24) a. Van vindre es vostres fills
- b. Va vindre uns homes molt malcarats

- (25) a. Eren vingut es vostres fills
- b. Era vingut uns homes molt malcarats

14. En els verbs inacusatius, ara per raons d'ordre lexicosemàntic i no pas estructural, un SN +def ha de rebre obligatòriament nominatiu, mentre que un SN –def no rep nominatiu sinó partitiu en posició postverbal i no pot manifestar concordança en nombre (exemples de (24) i (25)). També per als intransitius sota determinades condicions: (*astí hi beuen es vaques/astí hi beu deu o dotze vaques; hi eren begut es nostres vaques/hi era begut moltes vaques*. No sembla irrellevant, en el cas dels intransitius, que la presència del locatiu permeta aquest funcionament paral·lel al dels inacusatius; l'absència de *hi* dóna un resultat dubtós amb SN –def, i sembla que, en la línia del que argumenta Rigau (RIGAU, 1994 i 1997) per a les construccions locatives, aquest fet es relaciona amb el tipus d'assignació de cas, tal com s'aprecia en presència d'un pronom partitiu: *??beu moltes vaques, astí/??era begut moltes vaques, astí; en beu moltes, de vaques, astí/n'era begut moltes, de vaques, astí*. Altres intransitius semblen més lliures en aquest sentit: *ja n'ha parlat tres, de conferencians; n'ha telefonat tres*. El que dic sobre inacusatius i intransitius sembla aplicable a l'aranès, tot i que caldria comptar amb dades específiques, també sobre la possible extensió del model inacusatiu més enllà de la fórmula coneguda de «verbs de canvi d'estat i moviment», en les varietats occitanes veïnes de l'aranès.

- (26) a. Hi eren els vostres parents
 b. Hi era molts parents

És clar que, en els exemples de (26), allà on el SN és -definit (26b) l'oració és ambigua, en el sentit que tan aviat admetria una interpretació existencial o presentacional com una interpretació locativa, i és llavors el context semàntic el que ha de delimitar el sentit. El SN +def, per contra, dóna per força una interpretació locativa (26a) que es posa de manifest quan n'eliminem la possibilitat (27a, *vs.* 27b), en un inici de narració sense context espacial establert:

- (27) a. *Diuen que hi són es bruixes... / *Una vegada, fa molts anys, hi eren es bruixes
 b. Diuen que hi ha unes bruixes... / Una vegada, fa molts anys, hi era unes bruixes

Aquest tipus d'ambigüitat ha estat assenyalat per al català en conjunt per Ramos (RAMOS, 2002: 2003). Tanmateix, en ribagorçà la correspondència entre SN +def i verb *ser*+concordança és obligada en les construccions presentacionals o existencials, també si es tracta de SNs introduïts per demostratius o de demostratius amb valor pronominal (adapto dos dels exemples de Ramos):

- (28) a. A la meua joieria tamé hi ha moltes d'istes joies; hi són (/ *hi ha) istes, aguelles i aguelles altres
 b. Ahir, quan vaig passar pr'ací, hi eren (/ *hi havia/*hi era) istos xicotos i aguelles xicotes

És a dir que, atès que la interpretació de la construcció com a locativa o existencial recau a nivell oracional sobre el caràcter ±definit del SN, la selecció *haver/ser* perd pes, com a tret morfològic dependent que és i, així com en altres varietats de la llengua ha estat propiciada una extensió dels contextos d'*haver* en detriment de *ser*, en el nostre cas sembla haver estat a la inversa, amb l'afegit que s'ha mantingut, com a tret derivat del grau de definitud del SN, la presència o absència de concordança en el verb. Compareu, en aquest sentit, cadascun dels parells de (29), on els exemples de l'esquerra donen clarament una interpretació locativa i els de la dreta una interpretació que

tant pot ser locativa com existencial. La transparència típica dels modals, que ací assumeixen els trets de concordança, permet l'adopció del verb *ser* en les construccions existencials fins i tot en usos que s'acosten molt al present d'indicatiu (però compareu el parell de (29c) amb el de (29d), on es posa de manifest que en present d'indicatiu només el verb *haver* resulta possible en absència de modal, també amb SN -def):

- (29) a. Hi eren els nostres nens // hi era (/ *hi havia) molts nens
 b. Hi eren de ser els nostres nens // hi era de ser (/hi era d'haver) molts nens
 c. Hi deuen ser els nostres nens // hi deu ser (/hi deu haver) molts nens
 d. Hi són els nostres nens // hi ha (/ *hi é) molts nens

En aquest punt, tant es pot afirmar que l'extensió de *ser* al conjunt dels contextos de la perífrasi existencial és facilitada pel mecanisme sintàctic com que contribueix a reforçar-lo (notem, com ha estat apuntat, que altres dialectes han eliminat el contrast, bé estenent la no concordança o bé la concordança, sobre la base d'*haver-hi*: *hi ha els nostres nens/hi ha nens; hi han els nostres nens/hi han nens*). La hipòtesi que proposo ací, doncs, és que en alt ribagorçà la pèrdua de la distinció *haver/ser* es veu compensada per la distinció a través de Flexió, la qual cosa permet una generalització de *ser* com a auxiliar en el plusquamperfet i, similarment, com a nucli verbal en les construccions anomenades existencials o presentacionals, de manera obligada quan el temps verbal és imperfet d'indicatiu i de manera opcional en altres contextos que especificaré a (31).

Es pot assumir, arribats a aquest punt, l'argumentació de Rigau (RIGAU, 1994) a l'hora de tractar la variació dialectal en les construccions existencials quant a la concordança: en una oració com *Hi haurà el degà*, en català central, el clític *hi* es comporta com un subjecte locatiu, i assumeix el paper d'argument extern, tot actuant com un impersonalitzador que bloqueja l'assignació de nominatiu, de manera que el SN rep acusatiu (o partitiu, si és -definit). Si la interpretació és locativa, llavors *hi* actua com un sintagma locatiu, fet que permet al SN rebre nominatiu; el verb és llavors obligatòriament *ser*, que

no assigna acusatiu. És per aquest motiu que, en ribagorçà, atès que amb SN +def el verb és obligatòriament *ser*, la interpretació esdevé sempre locativa en aquests casos, com a (30a):

- (30) a. Se hi fos el degà / se hi fossen es degans
 b. Hi haria d'estar arbres / n'hi haria d'estar¹⁵

Amb SN -def, el clíctic impersonaltzador *hi* bloqueja també la concordança en nombre,¹⁶ la qual cosa impedeix l'assignació de nominatiu i només resta disponible l'assignació de partitiu (30b). En aquest punt s'assembla el cas ribagorçà amb l'alguerès en el sentit que afirma Rigau (RIGAU, 1994),¹⁷ és a dir que el verb *haver* només pot assignar partitiu (i no cas estructural), i en difereix en el sentit que l'alt ribagorçà admet *ser*, sense concordança, en aquests contextos on el cas assignat és partitiu (noteu la presència del pronom *ne* a 30b). L'adopció de *ser* tant amb SN +def com amb SN -def (compareu (30a) i (30b)), que podria suggerir a primera vista una estratègia contrària als principis d'economia derivativa,¹⁸ no té aquesta conseqüència en alt ribagorçà, atès que, com he afirmat, amb SN -def el cas assignat és sempre partitiu i, doncs, la presència de *ser* en aquests contextos no resulta en un cost afegit.

A (31) es poden apreciar les possibilitats que se'ns obren, aplicades sempre a un mateix esquema amb SN inanimat de nombre indeterminat (*tantes/moltes/prou cases*):

15. *Estar* és ací un allomorfe del verb *ser*. La distribució dels morfemes tipus *ser* i tipus *estar* demanaria una descripció detallada. Ara per ara, s'escau de dir que *estar* teixeix a aparèixer amb SNs -def (*hi ha d'estar una dona*), mentre que *ser* pot aparèixer en qualsevol dels casos (*hi ha de ser Maria; hi ha de ser una dona*).

16. Rigau (RIGAU, 1991) mostra que, en català nord-occidental, els trets de persona i nombre van implicats i, doncs, amb SNs -def, és a dir sense especificació de persona, la concordança en nombre no és possible en aquestes construccions.

17. Bàsicament, que amb SN +def tenim *ser* (*hi era el cavall/el cavall hi era*) i amb SN -def tenim *haver* (*hi ha hòmens*). Aquest és també el cas occità (vg. nota 7), tot i que no puc afirmar, pel que sé, que hi siga d'aplicació general.

18. Això sí, com sosté Rigau (RIGAU, 1991), *ser* va aparellat, en principi, amb una derivació més llarga que suposa el trasllat del SN cap al davant de l'oració (al node Fleixió) per a rebre cas en lloc de rebre'n *in situ*.

(31)

	Indicatiu Imperfectiu	Indicatiu Perfectiu	Subjuntiu Imperfectiu	Subjuntiu Perfectiu
Present	*n'hi é moltes, de cases	n'hi ha estat moltes, de cases	no penso que n'hi siga tantes, de cases	no penso que n'hi haiga estat tantes, de cases
Pretèrit	n'hi era moltes, de cases	n'hi era estat moltes, de case	no penso que n'hi fos tantes, de cases	no penso que n'hi bes estat tantes, de cases
Passat	n'hi va estar moltes que si van tancar, de cases	?? quan n'hi va haver estat prou, de cases tancades, van fer la carretera		
Futur	?n'hi serà moltes que si tancaran, de cases	quan hi farà estat prou cases tancades, faran la carretera		
Condicional	?n'hi seria moltes, de cases tancades	n'hi haria estat moltes, de cases tancades		
Formes no finites	tà estar-n'hi tantes, de cases, no sembla que tinguen molta terra	tà haver-n'hi estat tantes, de cases, haria calgut molta més terra	estant-n'hi tantes, de cases, ja cal que tinguen terra	havent-n'hi estat tantes, de cases, encar el tenen per un poble important

Una primera anotació a la taula és que l'única forma que obligatòriament es construeix com *ser-hi* (i no pas *haver-hi*) és el pretèrit imperfecte d'indicatiu; per a la resta, tret de les anotacions més avall, *haver* i *ser* són possibles. És a dir que, al costat de formes com ara *n'hi era estat* són acceptables altres com *n'hi era hagut*. Dit això, remarcar que: clarament totes les formes perfectives admeten *ser* com a verb, fins i tot de manera preferent (sota els allomorfs *estat* o *sigut*, corresponents al participi i a les formes no finites de *ser*); l'ús de *ser* se'm fa dubtós en el futur i condicional simples, però no fins al punt de descartar-los; el present d'indicatiu, tal com assenyala la agramaticalitat de l'exemple, es construiria sempre amb *haver* (*n'hi ha moltes, de cases*).¹⁹

Una qüestió pendent a partir del quadre (31) és per què és el present d'indicatiu l'únic temps verbal on no és possible el verb *ser* amb SN-def. Posada en termes diacrònics, la pregunta podria ser: si admetem que la generalització de *ser* té el seu inici en les formes d'imperfecte d'indicatiu, on la substitució d'*haver* per *ser* ha estat completa, com és que el present d'indicatiu ha restat com l'únic temps on aquesta substitució no ha arribat a *ser* ni tan sols opcional? Fins ací tan sols hem volgut remarcar la relació quasi allomòrfica que es constata entre *haver* i *ser*, ja sigui en el seu funcionament com a auxiliars o quan són nucli d'una construcció existencial. Com en altres àmbits de la variació allomòrfica i/o diatòpica, ací determinada informació gramatical té la seua projecció en diverses possibilitats finals en el nivell fonològic, com a conseqüència de casuístiques diacròniques particulars.²⁰

19. D'altra banda, la forma perfectiva del passat perifràstic és poc probable, però tan sols per la dificultat semàntica que implica la confluència entre construcció existencial i perfectivitat. De fet, la mateixa percepció tindriem en fer ús d'*haver* (*quan n'hi va haver hagut prou, van fer la carretera*).

20. És per exemple el cas de la combinatòria dels pònoms clítics i la seua variació interna i geogràfica (*li les, les hi, els hi*, posem per cas, són tres possibilitats per a uns mateixos trets sintàctics). Semblantment el cas dels auxiliars *haver* i *ser*, i el de les construccions existencials on entren en combinació un context estructural molt fixat i la presència alternativa d'*haver* i *ser* (vg. HOEKSTRA (1994) i els seus antecedents per a una hipòtesi que reduiria aquests dos verbs a un de sol, amb caràcter abstracte, que es manifesta alternativament en un o altre en funció dels condicionaments sintàctics). És a dir, la realització d'una de les possibilitats que deriven de la imbricació estreta entre aquests dos verbs. Un terreny suggeridor per a una hipòtesi en termes diacrònics po-

7. NOTA EN CLAU DIACRÒNICA

Coherentment amb una argumentació en base a l'analogia per a explicar l'evolució HABEBAT > *era* en alt ribagorçà, és a dir partint del supòsit que les formes de pretèrit imperfect del verb *haver* del tipus *havia* no hi són autòctones, entenc que els resultats que descriu Alturo (ALTURO, 1995) responen, en darrera instància, a un procés de substitució dels trets més marcadament locals. Si l'explicació que ací es proposa és encertada, aquells resultats suggereixen que, en no ser històricament autòctona l'alternança d'auxiliars, estariem davant d'un canvi que fins a cert punt sembla haver-se establert adequant-se a l'estructura lexicosemàntica i aspectual del verb.

Les formes autòctones alt-ribagorçanes, d'altra banda, inclouen la substitució d'*haver* per *ser* més enllà dels contextos estrictes d'imperfect, en alguns usos de l'existencial *haver-hi*. La particularitat que ens ha ocupat a l'apartat 6 és la capacitat del verb *ser*, en les construccions existencials en alt ribagorçà, d'assignar cas partitiu. Altrament dit, *ser* pot assumir trets lèxics d'*haver* en un àmbit, el de les construccions existencials, molt poc flexible estructuralment, possibilitat que es posa de manifest quan un bon nombre de contextos admeten tant l'un com l'altre (*no penso que n'hi siga tantes/no penso que n'hi haiga tantes*: vg. (31) i les explicacions que hi segueixen). És clar que el fet no va deslligat de l'esborrament de la distinció entre *haver* i *ser* com a auxiliars (on el primer hauria ocupat contextos en un principi exclusius del segon). No és incongruent, en alt ribagorçà, l'elevat grau de llibertat en la selecció d'*haver* i *ser* en les construccions existencials al costat de la distribució allomòrfica com a auxiliars (*era arribat-ha arribat*). Ací he suggerit, a partir de les dades empíriques, que aquella llibertat de selecció és un resultat darrer de l'aplicació de

saria en relació les desigualtats entre present i pretèrit (singularment, en el nostre cas, entre present d'indicatiu i imperfect d'indicatiu) amb les relacions que aquests temps mantenen en el nivell discursiu, on el primer sol assumir per defecte la referència temporal. Pérez Saldanya (PÉREZ SALDANYA, 1991) apunta el paral·lisme de la correlació temporal entre oracions amb alguns aspectes de la Teoria del Lligam: l'imperfect manifesta un comportament comparable al dels pronominals, en el sentit que aquest temps sol quedar «lligat», tot i que ha d'estar «lliure» en la seua pròpia oració.

la distribució allomòrfica al context sintàctic de les construccions existencials (*hi era cases-hi ha cases > hi era estat cases-hi ha estat cases*); en aquest funcionament relativament lliure, l'efecte de definitud es manifesta en el node Flexió a través de la concordança V-SN que correspon a l'assignació de nominatiu o partitiu (SN +def: *hi era/hi eren; hi deva ser/hi deven ser; hi ha de ser/hi han de ser* // SN -def, sg. o pl.: *n'hi era; n'hi deva ser; n'hi ha de ser*). Quant a l'allomorfia *haver-ser*, prèviament (ap. 5) s'ha proposat una explicació diacrònica en termes d'analogia fonètica (*n'hi heva, heva parlat > n'hi era, era parlat*).²¹

21. Més enllà, el paral·lisme entre les construccions existencials i les estructures projectades per verbs inacusatius ha estat remarcat al llarg d'aquest article (cf. el que es diu a l'apartat 6, i també a l'apartat 3 sobre la distribució d'auxiliars i el funcionament de les construccions existencials en català medieval i en occità, en contrast amb el català actual), però aquest paral·lisme no és traslladable a la diacronia. Els verbs inacusatius (i per extensió els intransitius: vg. nota 14) manifesten morfològicament el contrast entre SN +def i SN -def, ja siga a través del marcatge de cas sense incidència quant a concordança V-SN (en la major part del domini), ja siga a més a més amb concordança V-SN [+def] i no concordança V-SN [-def] (català nord-occidental). Les construccions existencials fan distincions similars quant a marcatge de cas (partitiu amb SN -def, nominatiu o acusatiu amb SN +def); es diria que l'efecte de definitud (la selecció de *ser* o *haver* en funció dels trets de SN) és ací l'equivalent de les distincions quant a concordança dels inacusatius. Les dades suggeririen, si fos legítim traure'n una interpretació diacrònica, que el canvi morfosintàctic ha actuat eliminant l'efecte de definitud en les construccions existencials i esborrant el contrast que les construccions amb verbs inacusatius manifesten en el node Flexió. Com a casos extrems, en les varietats on *haver-hi* mostra sempre concordança amb SN (català central: *hi han homes-hi han els homes*) es dona el mateix en els inacusatius (*arriben homes-arriben els homes*), mentre que en varietats com el ribagorçà, on l'efecte de definitud manté el contrast en les construccions existencials (*hi ha homes-hi són els homes; hi era homes-hi eren els homes*), els inacusatius mantenen també el contrast quant a concordança (*arriba homes-arriben els homes*); a l'endemig, però, trobem varietats on els inacusatius mantenen aquell contrast i no es dona efecte de definitud (nord-occidental meridional, per exemple: *hi ha noies-hi ha les noies; arriba noies-arriben les noies*). És a dir que, en un context sintàctic com en l'altre, la pèrdua de l'antiga distinció *haver-ser* (molt més incipient en l'auxiliaritat, on ja en època tardomedieval sembla que els inacusatius comencen a abandonar la selecció de *ser* a favor d'*haver* en bona part del domini) és un primer indicador del canvi que tindria en el català central les fases últimes, però la diversitat de casuístiques mostra que cada context ha seguit una història particular i que, malgrat els paral·lismes, l'evolució del contrast *haver-ser* en les construccions existencials i el canvi en l'àmbit de l'auxiliaritat no mantenen una relació causa-efecte en cap sentit. Aquest darrer punt, al meu entendre, és coherent amb la hipòtesi que defenso ací, on el lligam entre l'auxiliaritat i

Encara en termes diacrònics, i a manera de síntesi, el que es proposa es pot ordenar en tres fases successives: la que mena de les formes escurçades *eva* (benasquès oriental i baix ribagorçà) a formes *era* (alt ribagorçà), òbviament per analogia amb l'imperfet propi del verb *ser* i en un context general on el model medieval de distinció *haver/ser* en la selecció d'auxiliars ja no és funcional; la que consegüentment reinterpreta aquelles formes com a especialització del verb *ser* en lloc del verb *haver* quan aquest hauria d'aparèixer en imperfet d'indicatiu, i l'extensió de *ser* a un ampli conjunt de casos de construccions existencials, sota les condicions apuntades en l'apartat anterior. Seria, doncs, un canvi que parteix d'una analogia morfofonètica per a acabar en el nivell sintàctic.

Com a punt pendent, resta conèixer el grau real de «llibertat» en la tria d'un o altre verb en els contextos donats a (31).

8. NOTA EN CLAU GEOLINGÜÍSTICA

Hem vist que la distribució geogràfica dels auxiliars, i concretament per a les formes d'imperfet d'*haver*, tot i ser complexa avui, mostra una possible continuïtat, en domini català, de la diferenciació entre gascó i llenguadocià (imperfets tipus *-eva* vs. imperfets tipus *-ia*, respectivament). Així mateix, per a aquest darrer cas hem vist alguns trets d'ordre sintàctic que podem prendre com a conseqüències particulars per al ribagorçà encara sense una anàlisi detallada sobre el seu abast geogràfic.

La qüestió de l'origen de la triple i la doble diferenciació, en *-ava/-eva/-iva* i *-ava/-iva*, és a dir, sobre si aquestes remetent a l'etimologia llatina o són una creació posterior, és secundària posada en aquests termes (això és, a quin «llatí» cal remetre, en casos i contextos geogràfics com aquest, per a poder parlar d'origen etimològic quan el procés mateix de romanització no és encara un punt prou conegut?). Tanmateix, no és irrellevant el fet que tinguem un territori continu

les construccions existencials parteix d'un cas d'allomorfa *haver-ser* independent de l'anivellament d'auxiliars.

gascó/aragonès/català nord-occidental amb triple diferenciació, i encara una àrea que hi és contigua amb doble diferenciació. Pensar que, com a mínim en el primer tipus, això no remet a un origen compartit i, doncs, molt enrere en el temps, sembla negar l'evidència. Però sobretot és important el grau mateix de continuïtat que aquella àrea mostra pel que fa al cas; penso que és, aquest, un argument no menyspreable en favor del que proposo per a interpretar els fets en ribagorçà, entenent que aquest dialecte es trobaria dins de la zona on els verbs de la segona conjugació (i entre ells *haver*) presenten invariablement formes amb acabament *-eva*.

Un segon argument en favor d'interpretar les formes en *era* com a resultat d'antigues formes en *-eva* és que aquestes darreres no tenen un altre equivalent en alt ribagorçà; no hi ha, que puguem prendre per autòcton, un imperfet d'indicatiu del verb *haver* del tipus *haveva haveves haveva... ni havia havies havia...*, la qual cosa fa pensar en una substitució total per part del tipus *era eres era...* Així és com s'explica, al meu entendre, l'especialització en l'imperfet d'indicatiu com a únic temps verbal on no existeix *haver* en alt ribagorçà si no és en una fase recent de substitució per formes no autòctones.

Resta, però, per delimitar l'extensió geogràfica del fet.

En darrera instància, entenc que el que he exposat dóna una idea de l'interès que per a la gramàtica teòrica, i particularment per a la sintaxi, pot presentar l'estudi de la variació geogràfica de la llengua, potser amb l'afegit especial que l'àrea de la qual s'ocupa la meua contribució es caracteritza per la confluència de tres dominis: català, occità i aragonès; i encara amb la presència del benasquès com a varietat de mal incloure en cap domini més ampli, no pas per raons d'especificitat sinó, ben al contrari, pel caràcter aparentment híbrid que deriva de ser una varietat de transició. Les relacions estretes que històricament podem trobar entre aquells tres dominis fan del Pirineu central, a més, un punt interessant on trobar la connexió entre l'anàlisi teòrica i comparativa i la perspectiva diacrònica.

JORDI SUÏLS SUBIRÀ
Universitat de Lleida

9. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Helena ALONSO & Jordi SUÍLS (1998): *La no concordança dels verbs intransitius en català nord-occidental*, «Cahiers d'Etudes Romanes», núm. 10, ps. 5-24.
- Jacques ALLIÈRES (1971): *Atlas linguistique de la Gascogne, volume V, Le verbe (fasc. 1: cartes; fasc. 2: commentaires)*, París, CNRS.
- Núria ALTURO (1995): *La variació d'haver en català nord-occidental*, dins Maria Teresa TURELL (ed.): *La sociolingüística de la variació*, Barcelona, PPU.
- Kurt BALDINGER (1958): *Die hyperkorrekten Formen als Konsequenz der Scripta im Altgaskonischen*, dins DD.AA., *Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlf*s, Tübingen, Max Niemeyer, ps. 57-75.
- Pierre BEC (1988): *Conscience linguistique et tentatives de standardisation de l'occitan, de 1570 à la fondation du Félibrige*, dins Pierre KNECHT & Zigmunt MARZYS (eds.), *Écriture, langues communes et normes. Formation spontanée de koinès et standardisation dans la Galloromania et son voisinage. Actes du Colloque tenu à l'Université de Neuchâtel du 21 au 23 Septembre 1988*, Ginebra, Fac. des Lettres Neuchâtel/Librairie Droz S.A., ps. 91-120.
- Henri BOYER & Philip GARDY (2001): *Dix siècles d'usages et d'images de l'Occitan. Des troubadours à l'Internet*, París, L'Harmattan.
- Maria Antònia CANO, Josep MARTINES, Vicent MARTINES & Joan PONSODA (eds.) (2002): *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Ajuntament de la Nucia/Caja de Ahorros del Mediterráneo.
- Aitor CARRERA (2003): *La continuïtat de l'imperfet de tipus aragonès en català i occità. Els casos de la Vall d'Àger i de la Vall d'Aran*, «Alazet», núm. 15, ps. 9-27.
- Aitor CARRERA (2005): *Morfologia verbal aranesa: les desinències de l'imperfet d'indicatiu*, «Llengua & Literatura», núm. 16, ps. 205-228.
- Josep COLL (1991): *El parlar del Pallars*, Barcelona, Empúries.
- Maria Dolors FARRENY (2004): *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Javier GIRALT (1999): *Una mostra de la transició dialectal catalanoaragonesa: els parlars de la Llitera*, «Caplletra», núm. 26, ps. 67-90.
- Teun HOEKSTRA (1994): *HAVE as BE plus or minus*, dins Guglielmo CINQUE, Jan KOSTER, Jean-Yves POLLOCK, Luigi RIZZI & Raffaella ZANUTTINI (eds.), *Paths Toward Universal Grammar. Studies in Honor of Richard S. Kaine*, Georgetown University Press, ps. 199-215.
- Iorgu IORDAN & Maria MANOLIU (1972): *Manual de lingüística románica*, Madrid, Gredos.

- Manuel PÉREZ SALDANYA (1998): *Del llatí al català: morfosintaxi verbal històrica*, Universitat de València.
- Manuel PÉREZ SALDANYA (2002): *El canvi morfològic*, dins Maria Antònia CANO, Josep MARTINES, Vicent MARTINES & Joan PONSODA, ps. 365-396.
- Joan-Rafael RAMOS (1998): *Presentational Sentences in Catalan Dialects*, «Catalan Working Papers in Linguistics», núm. 6, ps. 41-58.
- Joan-Rafael RAMOS (2002a) *El SV, II: La predicació no verbal obligatòria*, dins Joan SOLÀ, Maria Rosa LLORET, Joan MASCARÓ & Manuel PÉREZ SALDANYA (eds.), *Sintaxi del català contemporani*, vol. 2, Barcelona, Empúries, ps. 1951-2044.
- Joan-Rafael RAMOS (2002b): *Factors del canvi sintàctic*, dins Maria Antònia CANO, Josep MARTINES, Vicent MARTINES & Joan PONSODA, ps. 397-428.
- Joan-Rafael RAMOS (2004): *Les estructures amb ésser + participi passat: problemes d'ambigüïtat formal*, «Caplletra», núm. 36, ps. 55-72.
- Gemma RIGAU (1991): *On the functional properties of Agr*, «Catalan Working Papers in Linguistics», núm. 1, ps. 235-260.
- Gemma RIGAU (1994): *Catalan presentational sentences and the properties of Agr nodes*, dins Guglielmo CINQUE, Jan KOSTER, Jean-Yves POLLOCK, Luigi RIZZI & Raffaella ZANUTTINI (eds.), *Paths Toward Universal Grammar. Studies in Honor of Richard S. Kaine*, Georgetown University Press, ps. 342-359.
- Gemma RIGAU (1997): *Sintaxi i variació dialectal: les construccions locatives*, dins Maria Rosa LLORET, Emili BOIX, Mercè LORENTE, Lluís PAYRATÓ & Maria Pilar PEREA (cur.), *Anàlisi de la variació lingüística. Actes de la 2a jornada sobre la variació lingüística i del 3r col·loqui lingüístic de la Universitat de Barcelona (CLUB-3)*, Barcelona, Secció de Lingüística Catalana del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, ps. 179-201.
- Gemma RIGAU (1998) *La variació sintàctica: uniformitat en la diversitat*, «Caplletra», núm. 25, ps. 63-82.
- Gerhard ROHLFS (1970): *Le gascon. Études de philologie pyrénéenne*, Tübingen, Max Niemeyer (2a ed.).
- Maurici ROMIEU & André BIANCHI (2005): *Gramatica de l'occitan gascon contemporanèu*, Bordeus, Presses Universitaires de Bordeaux.
- Arnaut de SALETTE (1583): *Los psalmes de David metuts en rima bernesà*, [ed. de Robèrt Darrigrand, següim l'edició de Per Noste, Ortès (1983)].
- José Antonio SAURA (2003): *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*, Saragossa, Institución «Fernando el Católico»/Gara d'Edicions.
- Ramon SISTAC (1993): *El ribagorçà a l'alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Ramon SISTAC (1998): *El català d'Àneu: reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*, Consell Cultural de les Valls d'Àneu.

- Joan SOLÀ (1973): *Estudis de sintaxi catalana/2*, Barcelona, Edicions 62.
- Joan SOLÀ (1987): *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- Joan SOLÀ (1994): *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*, Barcelona, Empúries.
- Joan SOLÀ (1999): *Parlem-ne: converses lingüístiques*, Barcelona, Proa.
- Joan VENY (1982): *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)*, Palma, Moll (3a ed.).